
כלכלה עם ראש פתוח

טוען לווית, נמנעה לידתם של אלפי ילדים שהיו גדלים בתנאים של מצוקה והזנחה, ילדים שהיו נידונים לחיי אומללות וחלקם אף לחיי פשע. בראשית שנות התשעים הגיעו בני קבוצת הגיל שנולדו לאחר "רו נגד וייד" לסוף שנות העשרה שלהם – שלב שבו גוברת הפעילות הפלילית בקרב צעירים – ואולם היות ששיעורם של הילדים הלא-רצויים בקרבם היה נמוך, החלה רמת הפשיעה לצנוח בערך באותו הזמן. "ילדים לא רצויים מעלים את שיעור הפשיעה", סיכם לווית באלגנטיות. "ההפלות החוקיות הורידו אפוא את עקומת הפשע".

הטיעון הפרובוקטיבי הזה, שעורר את זעמם של מתנגדי ההפלות בארצות-הברית, מופיע בפריקונומיקס, ספרו של סטיבן לווית, שיצא לאור ב-2006. הספר, שנכתב בשיתוף עם כתב הניו יורק טיימס סטיבן דבנר, הפך לרב-מכר מיד לאחר פרסומו וזכה לתהודה ציבורית רחבה, שבדרך כלל אינה מלווה חיבורים הנכתבים בידי כלכלנים. ואמנם, את הצלחת פריקונומיקס

פריקונומיקס

מאת סטיבן לווית וסטיבן דבנר

כתר הוצאה לאור, 2006

233 עמודים

ביקורת: עומר מואב

סטיבן לווית, פרופסור לכלכלה באוניברסיטת שיקגו, מספק הסבר מפתיע לירידה המשמעותית שחלה בשיעורי הפשיעה בארצות-הברית במרוצת שנות התשעים. בניגוד לתיאוריות המקובלות התולות את הסיבה לתופעה בהגברת פעילות אכיפת החוק, בהתחזקות הכלכלה ובהחמרת חוקי אחזקת הנשק, טוען לווית שהגורם המרכזי אשר הביא לצמצום ממדי הפשע הנו פסק הדין המפורסם של בית המשפט העליון האמריקני בעניין "רו נגד וייד" מיום 22 בינואר 1973, אשר ביטל את האיסור על הפלות ברחבי המדינה. עקב הפסיקה,

אפשר לזקוף במידה רבה לזכות העובדה שמחקרו של לוויט, "הכלכלן הצעיר המבריק ביותר באמריקה", כפי שהוא מתואר בספר, מציעים תשובות מרתקות למגוון רחב של שאלות שאינן שייכות לכאורה לתחום המסורתי של הכלכלה. לוויט אינו עוסק בשערי הריבית, בשוק המניות, בצמיחה כלכלית או במיתון; ואף נראה שאין הוא מתעניין במיוחד בצד הנורמטיבי של המדיניות הכלכלית, כלומר בדיון על המיסוי הראוי, על הסיוע לנזקקים ועל אספקת מוצרים ציבוריים. עיקר מעייניו נתונים לתהיות מסוג אחר: מה משותף למורים ולמתאבקי סומו? מדוע סוחרים סמים נוהגים להתגורר בבית אמם? מה מאפיין את ההורה המושלם? ואין זאת שלווט מעדיף להתמקד בסוגיות מתחום הדמוגרפיה, החינוך והקרימינולוגיה דווקא; אם יעמוד לרשותו בסיס נתונים הולם, הוא ישמח לחקור כל שאלה מעניינת הקשורה להתנהגותם של בני אדם.

אפשר להבין אפוא מדוע עורר פריקונומיקס עניין רב כל כך עם צאתו לאור באנגלית, וכעת גם בעברית. קריאת הספר מבהירה שלמסע יחסי הציבור הנמרץ שליווה אותו יש בהחלט על מה להישען. ועם זאת, בצד ההתפעלות המוצדקת, עלינו לשאול את עצמנו אם ההיפותזות שהוא מציע אמנם נשענות על בסיס אמפירי ותיאורטי איתן, ואם מוצדק להציגו כחריג בתחום המחקר הכלכלי. כפי שניווכח, התשובות לסוגיות הללו מורכבות יותר מכפי שנדמה בתחילה.

פריקונומיקס פותח באנקדוטה המדגימה את סגנונו הייחודי של סטיבן לוויט. הכלכלן המחונן התקבל לריאיון באגודת עמיית האקדמיה של אוניברסיטת

הרווארד, מועדון אקסקלוסיבי המאפשר לאקדמאים צעירים ומבריקים לעסוק במחקר במשך שלוש שנים במימון מלא של האוניברסיטה ללא כל התחייבויות מצדם. המראיינים, ובהם אינטלקטואלים מן השורה הראשונה בעולם, ביקשו לברר מהו הרעיון המרכזי המנחה את עבודתו של לוויט, ומאחר שלו עצמו לא היה שום מושג מהו הרעיון הזה, התנדבו איש-איש לענות על השאלה במקומו. לבסוף קטע את הדיון הפילוסוף רוברט נוזיק שפנה לחבריו ואמר להם: "הוא בן עשרים ושש. מי אמר שצריך להיות לו רעיון מרכזי? אולי הוא יהיה אחד מאותם אנשים כשרוניים שאינם זקוקים כלל לרעיון כזה? אולי הוא ייקח שאלה ופשוט יענה עליה, וזהו זה, הכל יהיה בסדר". עם הזמן התברר שלווט היה ראוי לתקוות שתלו בו; בשנת 2003 הוא זכה במדליית ג'ון בייטס קלארק, אות הוקרה המוענק אחת לשנתיים לכלכלן הצעיר הטוב ביותר בארצות-הברית – אות כבוד הנופל ביוקרתו רק מפרס נובל לכלכלה.

ואמנם, כפי ששיער נוזיק, נראה שסטיבן לוויט אינו מתיימר לקדם משנה כלכלית כלשהי, אלא מבקש להתמודד עם מגוון של שאלות העוסקות בהיבטים שונים של החיים, שלכאורה אין ביניהם כל קשר. באחד הפרקים בספר הוא מבקש, למשל, להסביר מדוע חלק גדול כל כך מסוחרים הסמים הפועלים בשכונות מצוקה באמריקה עדיין מתגוררים עם אמם. התשובה: רובם חיילים פשוטים בארגון גדול, והכנסתם נופלת משכר המינימום. ואולם אם כך הדבר, מדוע בוחרים צעירים רבים כל כך במשלח יד שאינו כה רווחי עבורם ושכרבע מן העוסקים בו מוצאים את מותם בנסיבות פליליות? "מאותה סיבה שנערת כפר יפת מראה מוויסקונסין

תעבור להוליווד", כותב לוויט. "מאותה סיבה שכוכב הפוטבול בבית הספר התיכון יתעורר בחמש לפנות בוקר כדי להרים משקולות". המשותף לכל אלה הוא הרצון להצליח ולזכות ביוקרה, יהא הסיכוי לכך קטן ככל שיהיה.

בפרק אחר מנסה לוויט להתמודד עם השאלה הנדושה: מה מאפיין הורים טובים? בעשורים האחרונים צצו אינספור יועצים ובני-סמכא שהתיימרו להפוך את ההורות לסוג של מדע מדויק. ברם, כפי שמדגיש הספר, המלצותיהם של מרבית ה"מומחים" בחינוך סותרות זו את זו ועל פי רוב אינן מבוססות על מחקר כלשהו. לוויט, לעומת זאת, הצטייד בנשק רב-עוצמה – הסטטיסטיקה – ויצא להתמודד עם מגוון של שאלות המטרידות כנראה הורים רבים באמריקה: מה מסוכן יותר לילדים, בילוי בבריכת שחייה או שהייה בבית חברים שיש בו רובה או אקדח? (בריכת השחייה מסוכנת יותר, ובפער גדול); האם הסיכוי למוות של ילד מכרית אוויר ברכב צריך לעורר דאגה? (לא). בסיכומו של דבר, התשובה שמציע לוויט לשאלה שבכותרת הפרק יכולה להיחשב מרגיעה או מאכזבת, בהתאם לנקודת מבטו של הקורא. מחקרים שנערכו באמריקה ובבריטניה הוכיחו שלהשכלתם ולמעמדם של הורים מאמצים – שבדרך כלל הנם גבוהים מאלו של ההורים הביולוגיים – לא הייתה כמעט שום השפעה על הישגיו של הילד המאומץ בבית הספר. המסקנה המתבקשת היא שהורים טובים ניחנו בעיקר בגנים טובים, ושכל הטכניקות לגידול ילדים שמציעים מומחים להורות פשוט "זוכות להערכה מוגזמת".

בהקשר דומה בודק לוויט את חשיבותו של המעשה הרשמי הראשון שעושים ההורים – בחירת שם לילדיהם – לגבי אושרו של הצאצא. בין השאר הוא תוהה

מדוע הורים בני מעמדות וגזעים שונים בוחרים שמות שונים לילדיהם, והאם לבחירת השם נודעת השפעה כלשהי על סיכויי ההצלחה בחיים. מתברר שהורים בעלי השכלה נמוכה נוטים לבחור לילדיהם שמות הנשמעים "מצליחניים", ובכך גורמים להורים משכילים יותר לזנוח את השמות הללו משום שכבר אינם יוקרתיים כל כך. לטענת לוויט, בחירת שם בעל הילה "מצליחנית" אינה מסייעת כלל לילד; לכל היותר היא משפרת את הרגשתם של ההורים. אגב, הקורא היהודי עשוי לגלות עניין בעובדה שהשמות מאירה, אביבה, רותם ועטרה לִבְנֵי וְהַשְּׁמוֹת דָּב, עֵקִיבָא, איילון, יונה וזאב לבנים מופיעים ברשימת עשרים השמות של ילדים שממוצע ההשכלה של הוריהם הוא הגבוה ביותר.

דיון מן הסוג הזה עשוי להצטייר כשעשוע אינטלקטואלי גרידא; אבל לחלק מן המחקרים של לוויט יש גם משמעות מעשית ברורה לעין. כזה למשל הוא העיסוק בסוגיות הנוגעות ברמייה. "מי מרמה?" הוא שואל, ועונה מיד: "כמעט כולם, אם ההימור כדאי". כיצד ניתן אפוא לעלות על עקבותיו של מעשה רמייה? גם בנקודה זו מסתמך לוויט על כוחה של הסטטיסטיקה. מחקר שערך באזור שיקגו הציע, למשל, שיטה לגילוי מורים שעזרו לתלמידיהם בבחינות חיצוניות, בהתבסס על דפוסי המתאם בין התשובות הנכונות לתשובות השגויות בטופסי הבחינה. בעקבות הממצאים שנאספו פוטרו תריסר מורים, אף שהראיות הצביעו על אפשרות למרמה מצד מורים רבים נוספים. לשיטה המועילה שגיבש לוויט ולמדיניות המחמירה שננקטה בעקבותיה היו השלכות כמעט מיידיות: בשנה שלאחר מכן צנח שיעור המורים המרמים ביותר משלושים אחוזים.

לוויט, כאמור, אינו מתיימר להציע מסגרת-על תיאורטית המאגדת את כל המחקרים הללו, אולם הוא בכל זאת מצביע על הנחות יסוד מסוימות הניצבות בבסיסם. הוא טוען, בין השאר, כי "תמריצים הם אבן היסוד של החיים המודרניים", וכי חשיפתם "היא המפתח לפתרונה של כל תעלומה כמעט"; "ש"הדעה הרווחת היא לעתים קרובות הדעה הלא-נכונה"; "ש"מומחים... משתמשים ביתרון המידע שלהם כדי לשרת את האינטרסים האישיים שלהם"; וכן ש"הידיעה מה למדוד וכיצד עושה את העולם המסובך להרבה פחות מסובך". אף שקשה לראות בהבחנות הללו, שמקצתן בנאליות ומקצתן פרובוקטיביות, בשורה אינטלקטואלית חדשה, אין ספק שהדוגמאות הרבות שמביא להן הספר עושות אותן לכל הפחות חומר לדיון מרתק.

סגנונו הבהיר ותחומי עיסוקו של פריקונומיקס מגבירים את העניין שעשוי למצוא בו הקורא שאינו בקיא בכלכלה. אבל אליה וקוץ בה: בפנותו אל הקהל הרחב נוטה הספר לדון רק ברפרוף בקשיים המתודולוגיים הניכרים הכרוכים במחקרים שהוא מציג. עובדה זו תורמת אולי לפופולריות של פריקונומיקס, אך היא עלולה לטשטש את העובדה שכמה ממסקנותיו של לוויט, סבירות ומשכנעות ככל שתהיינה, בעצם אינן אלא השערות גרידא.

מקצת הקשיים שבהם מדובר אופייניים למחקר האמפירי במדעי החברה. בתנאי מעבדה אפשר לבחון כיצד משפיע משתנה א' על משתנה ב', אבל בהעדר תנאים לביצוע ניסוי מבוקר – ועל פי רוב אלה הם פני הדברים במדעי החברה – הממצאים בדרך כלל אינם חד-משמעיים.

אם ברצוננו לבדוק השפעה של תרופה, למשל, כל שעלינו לעשות הוא לחלק באקראי את המתנדבים, או את העכברים, לקבוצת טיפול וקבוצת ביקורת. היות שהחלוקה אקראית, והדבר היחיד המבדיל בין הקבוצות הוא הטיפול שקיבלו (עד כדי הקפדה על מתן תרופת דמה לקבוצת הביקורת במטרה לנטרל השפעות פסיכולוגיות), הרי אם המדגם גדול דיו ניתן יהיה לזהות את השפעת התרופה. אך כיצד ניתן לענות על השאלה הפשוטה כיצד משפיעה (בממוצע) רכישת השכלה – תואר בוגר אוניברסיטה, למשל – על רמת ההכנסה? לצורך זה אי-אפשר להסתמך על השוואת ההכנסה הממוצעת של בעלי תואר ראשון לזו של בוגרי תיכון, מהסיבה הפשוטה שחלוקת הפרטים בין שתי הקבוצות אינה אקראית: מטבע הדברים, המוכשרים יותר נוטים להמשיך בלימודיהם לאחר קבלת תעודת הבגרות, ואין דרך לקבוע איזה חלק בהבדלי ההכנסה בינם ובין חברי הקבוצה האחרת נובע מן השוני הבסיסי בכישוריהם ואיזה חלק נובע מפערי ההשכלה הפורמלית בלבד. היות שאין כל אפשרות מעשית (לפחות במדינה דמוקרטית) לגזור על קבוצה גדולה של פרטים, שנבחרו באקראי, להימנע מרכישת השכלה – טרם נמצאה התשובה לשאלה חשובה זו.

לנוכח מגבלות כאלה ראוי לנהוג משנה זהירות בקביעותו של לוויט, המתוארות לעתים כאמיתות מוכחות ומוצקות. טענתו כי ביטול האיסור על הפלות תרמה לירידה בהיקף העבריינות בארצות-הברית היא דוגמה בולטת לכך. מובן שאין ביכולתו לערוך ניסוי מבוקר לאישושה של ההיפותזה שלו; יש אפוא מקום לאפשרות שצניחת שיעורי הפשיעה החלה אך במקרה שני עשורים לאחר שינוי

מגמה דומיננטית בחזית המחקר הכלכלי, החודר כיום בהדרגה לתחומים שעד כה לא נחשבו לחלק מן העיסוקים המסורתיים של הדיסציפלינה.

ואמנם, ה"אימפריאליזם" של הגישה הכלכלית החל זמן רב לפני פרסום ספרו של לוויט. מחקריו החלוציים של הכלכלן גרי בקר מאוניברסיטת שיקגו בשנות השישים והשבעים, שבגינם אף זכה בפרס נובל, סללו לעמיתיו ולתלמידיו את הדרך לעיסוק בסוגיות שאינן בעלות צביון כלכלי מובהק: ילודה, נישואין, פשע, חינוך ועוד. הודות לקפדנות תיאורטית שהחליפה טיעונים עמומים באמירות מדויקות הניתנות לבחינה אמפירית, ולידע הסטטיסטי הדרוש לביצוע בדיקה כזאת, עלה בידי כלכלנים רבים להציע נקודת מבט ייחודית על שאלות שהעסיקו חוקרים בענפים אחרים של מדעי החברה. ואף שהתשובות שסיפקו לא היו תמיד אינפורמטיביות יותר, היה בהן כדי לתרום להרחבת הדיון ולהעמקתו.

ראוי אפוא להעמיד דברים על דיוקם: סטיבן לוויט אינו חלוץ ההולך לפני המחנה – אף שהוא בהחלט אחד מנציגיו הבולטים והמבריקים. גדולתו טמונה בעיקר במוחו הפורה, המפיק שפע של רעיונות מקוריים ומרתקים למחקר. מדובר פשוט בכלכלן מוכשר – כזה היודע לשאול שאלה מעניינת (ולעתים אף חשובה) ולהציע דרך יצירתית לענות עליה במגבלת הנתונים הקיימים.

בחשבון אחרון, יתרונותיו של פריקונומיקס עולים בהרבה על חסרונותיו. הוא פותח צוהר לעולמם של חוקרים המשתמשים בארגז הכלים של המחקר הכלכלי כדי לנסות ולהבין

מדיניות ההפלות. הראיה המשכנעת ביותר שלוויט מגייס לתמיכה בהשערותו היא העובדה שהירידה ברמת הפשיעה נרשמה תחילה בחמש מדינות שהתירו ביצוע הפלות עוד לפני מתן פסק הדין בעניין "רו נגד וייד", ורק לאחר מכן במדינות אחרות, שאימצו את המדיניות הזאת רק בעקבות פסיקת בית המשפט העליון. אף שזהו נתון מעניין, שעשוי לשכנע את הקורא בצדקת טיעונו של לוויט, הוא אינו מאפשר לנו לדעת בוודאות איזה חלק בצמצום הפשיעה ניתן לייחס לשינוי במדיניות ההפלות. יתרה מזו, בנובמבר 2005 הראו שני כלכלנים, כריסטופר פוט וכריסטופר גץ, כי בניתוח הסטטיסטי של לוויט נפלו טעויות מהותיות וכי הוא לא נתן די משקל לגורמים אחרים שהיה בכוחם להשפיע על היקף הפשיעה בשנות התשעים, דוגמת דעיכתה של ההתמכרות ההמונית לסם הקראק. לוויט עצמו הודה בטעותו, אך גרס שאין בה כדי לערער את תקפותה של התיאוריה שלו בדבר הקשר שבין התרת הפלות ובין צמצום היקף העבריינות בחברה. כך או כך, ברי שאין להתייחס למסקנותיו כאל עובדה מוגמרת.

בעיה אחרת קשורה ליחסי הציבור שליוו את ספרו של לוויט. מכותרת הספר, "פריקונומיקס", ניתן להתרשם כי מדובר בענף אינטלקטואלי חדש ויוצא דופן, הבוחן את ההיבטים הכלכליים של תופעות "מזרות" לכאורה. גם השבחים המורעפים על לוויט בגב הספר – הטענה כי הוא "אינו כלכלן טיפוס" וכי הוא "מגדיר מחדש את נקודת המבט שלנו על העולם המודרני" – מחזקים את הרושם הזה. ברם, מדובר בהגזמה קיצונית. פריקונומיקס אינו חריג מהפכני או פורץ דרך, כפי שמנסים לציירו בתקשורת הפופולרית; הוא מבטא היטב

מוקדם; הוא דורש מקוראיו בעיקר היגיון בריא ופתיחות כלפי רעיונות לא-שגורתיים. זוהי דרישה צנועה – והגמול שבצדה רב.

עומר מואב הוא עמית בכיר במכון הכלכלי-חברתי במרכז שלם ומרצה בכיר במחלקה לכלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים. מאמרו האחרון בחבלת הוא "כיצד פותרים את בעיית השביתות", חבלת 22, חורף התשס"ו/2006.

את העולם שאנו חיים בו, ובעיקר את התנהגותם של בני האדם, הנראית לנו לעתים משונה ובלתי הגיונית. מי שמבקש הסבר רציונלי להבנת תופעות "לא-רציונליות" ימצא בו חומר רב למחשבה. יתר על כן, זהו ספר שתענוג לקרוא בו: הוא כתוב בבהירות, ובניגוד לחיבורים כלכליים בעלי אופי אקדמי יותר אין הוא משתמש בנוסחאות, בגרפים או בז'רגון מקצועי. הבנתו אינה תובעת כל ידע